

Πρεβεζάνικα Χρονικά

ΠΡΕΒΕΖΑΝΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ, 59-60 (2023)

ΠΡΕΒΕΖΑΝΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΤΗΣ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ
ΒΡΑΒΕΙΟ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ 2020
Περίοδος Β', Έτος 40^ο, Τεύχος 59-60

Αφιερωμένο στον Γιώργο Ι. Μουστάκη

Πρέβεζα 2023

Λέξεις που αποχωρούν

Θανάσης Γ. Ανωγιάτης

doi: [10.12681/prch.41342](https://doi.org/10.12681/prch.41342)

Copyright © 2025, λογιστής, συγγραφέας

Άδεια χρήσης [Creative Commons Αναφορά 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Ανωγιάτης Θ. Γ. (2025). Λέξεις που αποχωρούν : (μέρος Γ'). *Πρεβεζάνικα Χρονικά*, 201-222.
<https://doi.org/10.12681/prch.41342>

Λέξεις που αποχωρούν (μέρος Γ')

Απληρος*, -η, -ο

1) Ο αχαμνός, ο μικρός· 2) ο ασχημάτιστος, ο μη διαπλασθείς τελείως.
Φράση: *Αυτή η κοπέλλα είναι μπιτ άπληρ'.*

Μάλλον από το στερητικό α+πλήρης.

Στα λεξικά υπάρχει ο τύπος «άπλερος», χωρίς ετυμολογία, και θεωρείται λέξη λογοτεχνική. Εγώ την άκουσα από την μάννα μου με την έννοια που την παραθέτω.

Ο Παντελής Πρεβελάκης στο μυθιστόρημά του *Ο ήλιος τού θανάτου* χρησιμοποιεί την λέξη κατ' επανάληψη:

«Η άπληρη ψυχή μου τον είχε θαμαστεί από την πρώτη ώρα που διάβηκε το κατώφλι μας».

«Πολλές απ' τις κοπέλες πρέπει να 'ταν άπλερες, γιατί δεν ξεθαρρεύουνταν να ταιριάσουν παρά κανένα δίστιχο:

*Ως τρέχουνε τα σύννεφα και τον καιρό ακλουθούνε,
τρέχουν και τα ματάκια μου σύντας σε μελετούνε.»¹*

αποδέλοιπος, -η, -ο

Αυτός που απομένει, ο υπόλοιπος.

Η λέξη, κατά τον Μπόγκα, αρχικώς λεγόταν μόνον στις γαμήλιες τελετές, όπου ήταν συνήθης η ευχή των προσκεκλημένων: *κι στ' αποδέλ' πα*. Κατόπιν απέκτησε ευρύτερη χρήση.

Την αναφέρει και ο κρητικής καταγωγής Πρεβελάκης: «Τα παιδιά είχαν τυλιμένα τα μούτρα τους μες στα κεφαλομάντηλα, οι βράκες και τα ψηλά ποδήματα σκεπάζαν το *αποδέλοιπο* κορμί.»²

αποκουντριάσμενος, -η, -ο

Αποκουντριάσμενο λέμε τον υποχόνδριο (στρυφνό, ακοινώνητο), τον μονομανή.

* Συνταξιούχος λογιστής. Τα λήμματα με αστερίσκο (*) δεν εντοπίζονται στα λεξικά και τα γλωσσάρια που χρησιμοποιήθηκαν για το παρόν άρθρο.

¹ ΠΡΕΒΕΛΑΚΗΣ 1959, 34, 345.

² ΠΡΕΒΕΛΑΚΗΣ 1959, 76.

Προέρχεται από το ρήμα «υποχονδριάζω, υποχοντριάζω», το οποίο δηλώνει μία μορφή νευρασθένειας που χαρακτηρίζεται από παθολογικό φόβο και ανησυχία.

Ο Τάκης Σταματοπούλος στο έργο του *Ο εσωτερικός αγώνας πριν και μετά την Επανάσταση του 1821* παραθέτει το εξής από το *Χρονικό τής Σκλαβωμένης Αθήνας*: «[Οι Αθηναίοι] είχαν κάμει και ένα πάνδημον ανάθεμα εις τα 1785, [...], ένα μεγαλότατο σωρό πέτρες... Ο κάθε δημότης έριχνε μια πέτρα, οπού εκεί πλησίον εύρισκεν ή έφερενε μαζί του από μακρύτερα και έλεγε: ανάθεμα τούς άρχοντες, αλιτήριους, κοτζαμπάσηδες τού Χασεκή... Οι άνθρωποι από την τυρανία και φόβο τού τυράνου, άλλοι υποκοντρίασαν, οι γεροντότεροι απόθαναν, εδυστύχησαν, εχαινώνσαν.»³

άστε-ντούε

Απαντάται στη φράση *με το άστε-ντούε* και σημαίνει «με το έτσι θέλω».

Ο Ορέστης Κουρέλης στο βιβλίο του *Σαρακατσαναίοι, οι Φερέοικοι Έλληνες* μεταφέρει:

«Οι παπούληδές μας πούταν ντιπ και ντιπ σκηνίτες, χωρίς πουθενά δικό τους μέρος και μόνιμη κατοικία, μόλις έγινε το Ελληνικό [εννοείται Κράτος] και ξέροντας φαίνεται και από πριν πού είναι τα καλά ξεκαλοκαιριά, ήρθαν και κατοίκησαν στα Βραγγιανά, στην αρχή νοικιάζοντας τα χωράφια από τον Έπαρχο... και ύστερα σιγά-σιγά και λίγο πολύ *με το άστε ντου* απόχτησαν δικαιώματα, έγιναν δημότες. Όπως κι άλλοι Σαρακατσαναίοι σ' άλλα αγραφιώτικα χωριά.»⁴

βατσ(ι)νιά (η)

Το ανεπτυγμένο βάτο.

Το βάτο απαντάται σε 3 γένη: ο βάτος, η βάτος, το βάτο. Αρχικώς θηλυκό, *η βάτος*.

Υπάρχει ένα έξυπνο προφορικό λογοπαίγνιο: «Λύκος έτρωγε πόδα προβάτου, ο δε πους ήτο τής αιγός». Πώς είναι δυνατόν; Είναι δυνατόν ως εξής: «Λύκος έτρωγε πόδα προ βάτου (2 λέξεις), ο δε πους ήτο τής αιγός.»

γιολδάσης (ο)

Ο οικείος, ο σύντροφος, ο φίλος.

Θα παραθέσω λίγη από την μαγεία τού Παπαδιαμάντη: «Οι δύο φίλοι έμειναν μόνοι εξακολουθούντες να εκκενώσι σιγά σιγά και μεθοδικώς την φλάσκαν. Είχαν ψήσει εις ανθρακιάν ημίσειαν δωδεκάδα κεφαλόπουλα, και ουκ ολίγα καβούρια, και το μο-

³ ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΣ 1979, 1, 111.

⁴ ΚΟΥΡΕΛΗΣ 2014, 428.

σχάτο κατέβαινε μια χαρά κάτω. [...] Έλεγαν δε προς αλλήλους: “Θυμάσαι, καρδάς’, τούτο; Θυμάσαι, γιολδάσ’, αυτό;” Όταν είναι τις με τον άριστον φίλον του εις ωραίαν εξοχήν, συμπαραστατούσης και φλάσκας με μοσχάτον, λησμονεί τα πάντα, και οι δύο άνδρες ουδ’ υπόπτευαν ότι τους έβλεπέ τις, όπερ άλλως τούς ήτο αδιάφορον.»⁵

γιούκι (το) και γιούκος (ο)

Στοιίβα από διπλωμένα στρωσίδια και σκεπάσματα για οικιακή χρήση ή για προίκα.

Από το τουρκικό *yük* ή από το ελληνικό *οίκος*.

Ο Παρασκευάς Αυγερινός, πρώην υπουργός του ΠΑΣΟΚ, περιγράφει το πατρικό του σπίτι: «Το σπίτι μας στο χωριό μικρό, δυο δωμάτια όλα κι όλα και το κιλέρι, εμένα μού φαινότανε μεγάλο. Τι να το κάνεις το παραπάνω και τι να βάλεις μέσα; Η σάλα καθαρή, με τον μεγάλο καθρέφτη και το “καλώς ορίσατε” στην κορνίζα, το τραπέζι με λευκό τραπεζομάντηλο και τον γυάλινο δίσκο με τις φωτογραφίες συγγενών και φίλων, το μπαούλο, και το ντουλάπι που ήταν μονίμως κλειδωμένο –είχε μέσα το γλυκό. Στο “χειμωνιάτικο”, το μεγάλο σιδερένιο κρεβάτι, δίπλα να κρέμεται το ντουφέκι για το κυνήγι, ένα δίκανο όπλο που είχε φέρει ο πατέρας μου από την Αμερική, και στη γωνία ψηλά στο ταβάνι, το εικονοστάσι. Πίσω από τη μεσαία εικόνα, τα στέφανα. Πάνω από το τζάκι, εκτός από το ρολόι υπήρχαν τα απαραίτητα βιβλία, η Σύνοψη, ο καζαμίας, ο ονειροκρίτης και μια ιστορία για τη ζωή κάποιου λήσταρχου, προσφιλές ανάγνωσμα της εποχής. Στο κιλέρι είχαμε το κασόνι με όλα τα αποθέματα διατροφής και τον γιούκο με τα ρούχα.»⁶

γκιόσα (η)

1) Η γερασμένη γίδα, η παλιόγίδα· 2) μειωτικώς, η ώριμη και αντιπαθητική ή ηλικιωμένη γυναίκα· 3) η γίδα που έχει μαύρο κεφάλι και πλάτες, άσπρο δε στήθος και κοιλιά.

Κατά τον Μπόγκα και τον Πάπυρο, από το αλβανικό *gjosa* < σλαβικό *kozje*.

γκλάβα (η)

Το κεφάλι, το μυαλό.

Φράση: *Οτ’ κατεβάσ’ η γκλάβα τ’*.

Από το σλαβικό *glava*.

Παραθέτω τρεις στροφές από το όμορφο ρεμπέτικο (1936) τού Ιωάννη Εϊρτζίδη (ή Γιοβάν Τσαούς) «Πέντε μάγκες»:

⁵ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗΣ 2011, τ. 7, 198-199.

⁶ ΑΥΓΕΡΙΝΟΣ 2015, 25.

Πέντε μάγκες τού Περαία πέρναγαν απ' τον τεκέ
 ένας είπε απ' την παρέα πά' να πιούμε έν' αργιλέ.
 Μπήκαν μέσα να φουμάρουν, φώναξαν τον τεκετζή
 πάσε έν' αργιλέ αφράτο με Περσίας τουμπεκί.

Δύο τάλιρα τον δίνεις, τρία θα πληρώσουμε
 αν η γκλάβα θα γεμίσει θα σε προτιμήσουμε.
 Φούμαραν και ήταν τζούρα, φώναξαν τον τεκετζή
 δεν κατάλαβαν μαστούρα, ήταν σκέτο τουμπεκί.

Εσύ νόμιζες πως έχεις τίποτα κορτάκηδες
 ούτε πιτσιρίκια έχεις μήτε και πρεζάκηδες.
 Πάν' εκεί στο βουναλάκι έχω ζούλα 'να αργιλέ
 πάμε, μάγκες, να τον πιούμε, να μην πάμε στον τεκέ.

γκότσ(ι) (το)*

Η μεταφορά άλλου ανθρώπου στην πλάτη.

Την λέξη συνάντησα μόνον στον Χρηστοβασίλη, στο διήγημα «Για τον Παράδεισο»: [Τρεις φίλοι από ένα χωριό θέλουν να ασκητέψουν για να πάνε στον Παράδεισο.]

«—Και τι έτρωγε ο Άγιος Αντώνιος στην έρημο, πρωτόπαπα;

—Στην αρχή, παιδιά μου, έμεινε τρία μερόνυχτα νηστικός και διψασμένος, ύστερα όμως, ένας άγγελος τού Θεού τόφερε μια “προσφορά” κάθε πρωί κι ένα λαγήνι νερό και μ' αυτά έζησε σαράντα χρόνια ασκητής και πέθανε ενενήντα χρονών.

[Το αποφασίζουν. Παίρνουν μαζί τους ψωμί και νερό για τρεις μέρες και πάνε σε μια σπηλιά στο βουνό.]

Την τέταρτη μέρα άρχισε η νηστεία. [...] Την Πέμπτη μέρα την πέρασαν με τον ίδιο ενθουσιασμό, το ίδιο και την έκτη. Την νύχτα τής έκτης μέρας, ύστερα από εκατοντάδες μετάνοιες, χιλιάδες σταυρούς κι αδιάκοπες προσευχές, έγειραν να κοιμηθούν με την ευχάριστη ελπίδα ότι, το πρωί που θα ξημέρωνε, θα τους έφερε από μια “προσφορά” τού καθενός ο Άγγελος Κυρίου.

[Πέρασαν άλλες δυο μέρες χωρίς να εμφανιστεί ο άγγελος Κυρίου και την επομένη:]

Κατά το μεσημέρι, οι μάνες τών ασκητάδων κι άλλοι καμιά δεκαριά [...] έφτασαν στη σπηλιά και βρήκαν τους τρεις ασκητάδες λιποθυμισμένους. [...] Τέλος κατορθώθηκε να τους φέρουν στη ζωή, δίνοντάς τους από λίγη-λίγη προσφορά, που είχαν φέρει από το χωριό.

Όταν άρχισαν να συνέρχονται στον εαυτό τους, οι ασκητάδες νιώθοντας ότι έτρωγαν “προσφορά”, ξεφώνησαν και οι τρεις:

—Ο Άγγελος Κυρίου! Ο Άγγελος Κυρίου!

Σε λίγο όμως, αντί να ιδούν τον Άγγελο τού Κυρίου, ανεγνώρισαν τες μάνες

τους και τους άλλους δικούς τους, και κατά το δειλινό κατορθώθηκε να καταπειστούν και να μεταφερθούν στο χωριό *γκότσι*, στες πλάτες των γερότερων αντρών, γιατί δεν μπορούσαν να κινηθούν.»⁷

γκώνω

Παρατρώνω και φουσκώνω, τρώνω μέχρι σκασμού.

Από το *ογκώνω* < *όγκος*.

«Φτάναμε κάποτε στο σπίτι. Εκεί η μάνα έβαζε το μεγάλο σινί [ταψί], που το χρησιμοποιούσαμε για τις πίτες, και αδειάζαμε τα ολόφρεσκα σύκα. Διαλέγονταν τα καλύτερα σε πιάτα ή λίμπες, σκεπάζονταν με το φακιόλι, να μην τα φτύσουν οι μύγες, για τον πατέρα και τούς άλλους που έλειπαν σε δουλειές, και οι άλλοι έτρωγαν με την ψυχή τους. Η μάνα μας γκρίνιαζε κι όλο φώναζε: “Μη μπαχτιάζετε πολλά γιατί θα *γκώσετε*”.»⁸

Με έκπληξή μου την λέξη συνάντησα προσφάτως (21.12.2022) σε σχόλιο της εφημερίδας *Τα Νέα*: «*Γκώσαμε* αυτές τις μέρες από τις επικρίσεις για την Ευρώπη με αφορμή το σκάνδαλο Qatargate: η Ευρώπη είναι αναποτελεσματική, η Ευρώπη είναι δυσλειτουργική, η Ευρώπη είναι διεφθαρμένη. Να όμως που υπάρχει και η Ευρώπη τού δικαίου. Η Ευρώπη που υπερπηδά την εθνική γραφειοκρατία, την εθνική ανεπάρκεια ή την εθνική κουτοπονηριά προκειμένου να προστατεύσει τον πολίτη από την παντοδυναμία ή την αυθαιρεσία των κρατούντων. Υπάρχουν, φυσικά, δικασταί εις τας Αθήνας. Όταν όμως τούς δένει τα χέρια η πολιτική, ή έστω επηρεάζει την κρίση τους η περιρρέουσα ατμόσφαιρα, είναι μια παρηγοριά να ξέρουμε ότι θα έχουμε πάντα τις Βρυξέλλες. Κι όταν υπάρχουν πεισματάρηδες πολιτικοί σαν την Ντόρα Μπακογιάννη, αυτή η παρηγοριά θα έχει και αντίκρισμα.»⁹

γούρνα (η)

Κατά το επίτομο Λεξικό του Δημητράκου: «Φυσικόν ή τεχνητόν κοίλωμα. 2. Λιθινή λάρναξ ή λεκάνη και ειδικότερον η μονόλιθος κοιλότης ελαιοτριβείων, εν η χύνεται το έλαιον.» Επίσης, είναι το μέρος που συγκεντρώνει νερό για το πότισμα ζώων.

Από το αρχαίο *γρώνη* (= κοιλότητα).

Απόσπασμα από το ημερολόγιο τού Άγγλου περιηγητή John Covel: «Προς το Μπουργκάς – 7 Μαΐου 1675. Καθώς φεύγεις από την Καρεστεράν και σε μια απόσταση δυο-τριών μιλίων υπάρχουν διάφορες κρήνες, όλες όμως είναι εγκατα-

⁷ ΧΡΗΣΤΟΒΑΣΙΛΗΣ 1996, σ. 144.

⁸ ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ 1986, 37.

⁹ ΜΗΤΣΟΣ 2022.

λειμμένες και κακοδιατηρημένες. Πάνω στα τέσσερα μίλια, όμως, συναντάς μια καλοδιατηρημένη κρήνη με ειδικές ποτίστρες (*urnas*) για τα άλογα.»¹⁰

διαγούρτ(η), (η)

Η γιαούρτη.

Χρησιμοποιείται και το ουδέτερο γένος, το γιαούρτι.

Η γιαούρτη είναι η τουρκική λέξη yogurt.

[Ο συγγραφέας τού κάτωθι αποσπάσματος, Μίλτος Λιδωρίκης, έζησε από το 1871 έως το 1951:]

«Οι καλοί κι αγαπητοί μας συμπολίται, οι γαλατάδες τής τότε εποχής τών Αθηνών, εγέμιζαν κάθε πρωί τα δύο δωμάτια τού σπιτιού μας που χρησίμευαν για πολιτικό σαλόνι τού πατέρα μας. Γαλατάδες τής τότε εποχής στην Αθήνα θα πει φουστανέλα, κάπα, τσαρούχι, σελάχι, αγκλίτσα, βεδούρα (καρδάρα) στο χέρι ή τενεκέ με γάλα και κιασέδες *διαγούρτ*. Καθισμένοι “γυροβουλιά”, όπως έλεγαν, στο στρογγυλό τραπέζι, έπαιρναν καπνό και τσιγαρόχαρτο μέσα από το βάζο, που η υπηρεσία δεν πρόφθαινε να το γεμίζει, κι έστριβαν τσιγάρο σύμφωνα με την εποχή».¹¹ [Αναφέρεται στο έτος 1886]

δουλικό (το)

Η υπηρέτρια.

Και μόνον από το ότι οι υπηρέτριες αποκαλούνταν *δουλικά* ή *δούλες* μπορείτε να καταλάβετε την δύσκολη ζωή τους. Η μάνα μου μου έχει πει ότι, αν ήθελες να καταραστείς κάποιον, έλεγες να γίν' η κοπέλα σ' υπηρέτρια και το παιδί σ' τζομπάνος. Η αρχιτεκτονική, μάλιστα, τών καλών σπιτιών επέβαλε –παλαιότερα– τα δωμάτια τών αγοριών να είναι δίπλα στα δωμάτια τών υπηρετριών. Ευκολίες...

«Μάς σερβίρισε τον καφέ, σήκωσε το τραπέζι αντάμα μ' ένα *δουλάκι* που έκανε την εμφάνισή του ξαφνικά.»¹²

επάνδρωση (η)

Είναι η προβλεπόμενη κάλυψη θέσεων προσωπικού. Η λέξη έχει εξοβελιστεί από την πομπώδη ακυριολεξία *στελέχωση*.

Σε μια οργανωμένη ομάδα ανθρώπων (επιχείρηση, υπουργείο, οργανισμό...) για να υπάρχουν στελέχη πρέπει να υπάρχουν πολύ περισσότερα μη στελέχη (ερ-

¹⁰ ΤΣΕΛΕΜΠΙ και ΚΟΒΕΛ 1993, 111.

¹¹ ΛΙΔΩΡΙΚΗΣ 2017, 61.

¹² ΤΕΡΖΑΚΗΣ 1957, 61.

γάτες, υπάλληλοι, ή απλώς απλά μέλη κ.τ.ό.). Ο γλωσσικός φεμινισμός, όμως, ήθελε να εκδιώξει την *επάνδρωση*.

Κατά τον Μπαμπινιώτη, η λέξη *άνθρωπος* προέρχεται μάλλον από το *άνδρας* και αυτό το στηρίζει στο ότι ο Ζευς αποκαλείται από τον Όμηρο «πατήρ ανδρών τε θεών τε» (πατέρας ανθρώπων και θεών). Άρα το *επάνδρων* είχε, κάπως, και την έννοια «τοποθετώ ανθρώπους».

Η λέξη μπορούσε άνετα να μείνει σε πολλές περιπτώσεις, π.χ. για τις μονάδες των Ενόπλων Δυνάμεων. Σε δύσκολες περιπτώσεις, όπου έχει ικανό μερίδιο ή κυριαρχεί το γυναικείο φύλο, θα μπορούσε η *επάνδρωση* να αντικατασταθεί από άλλες λέξεις, όπως η *πλήρωση*, τα *μέλη*, το *προσωπικό* κ.ά. Σχετικώς με την *πλήρωση*, να θυμίσω ότι υπάρχει προ πολλού το *πλήρωμα* τού σκάφους και τού αεροσκάφους.

Φρονώ ότι ο γλωσσικός φεμινισμός, κατά το «απορία ψάλτου βηξ», εκόσμησε το σώμα τής γλώσσας μας με μιαν ακόμη κουτσουλιά. Το απίστευτο είναι ότι όλοι μα όλοι οι τού δημοσίου λόγου, από τον εκάστοτε πρωθυπουργό (από το 1980 και εντεύθεν) έως τον τελευταίο δημοσιογράφο, έσπευσαν να την ασπασθούν. Τόσο ψοφοδεείς οι εγγράμματοι· δηλαδή πολιτικογλωσσικώς «σωστοί». Κάποιοι, όμως, έχοντας αίσθηση τού γλωσσικού ατόπου, επινόησαν την αρμόζουσα λέξη για το φαινόμενο: «κορεκτίλα» (από το αγγλικό correct, δηλαδή «σωστός»).

Υ.Γ. Μετά από πολλά χρόνια κορεκτίλας, στις 21.12.2023 στο δελτίο ειδήσεων των 18:00 της ΕΡΤ 1, άκουσα από την δημοσιογράφο-σχολιάστρια κ. Τσουκαλά την λέξη *επάνδρωση*. Είμαι βέβαιος ότι, αν το πήρε χαμπάρι ο προϊστάμενός της, θα την έχει... διορθώσει.

εργολαβία (η)

Η ερωτοτροπία.

«Διότι πού ηκούσθη, σάς παρακαλώ, εξάδελφος να παραλαμβάνη τους φίλους του και να τους οδηγή υπό τα παράθυρα τής κυρίας εξαδέλφης του, διά να τής κάμωσι *εργολαβίαν*;»¹³

ΕΙΚΟΝΑ 1: Γελοιογραφία του Κ. Μητρόπουλου.
(εφημ. Τα Νέα, 11.4.2023)

¹³ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗΣ 2011, τ. 4, 121.

ζαμπέλα (η)

Ποικιλία μαυροστάφυλου.

Ακατάλληλο προς βρώσιν, λόγω τού έντονου αρώματος, χρησιμοποιείται κυρίως για την παραγωγή τσίπουρου. Στο σπίτι μου, γωνία Μπιζανίου και Πολυτεχνείου, κατά τα νεανικά μου χρόνια, είχαμε μια μεγάλη κρεβατίνα με ζαμπέλα. Τον μούστο της τον κάναμε ξίδι, το οποίο πουλούσαμε στο μακαλικό μας. Το φθινόπωρο που την τρυγούσαμε, γειμίζαμε με τα τσαμπιά της τσουβάλια από λινάτσα (δηλαδή φτιαγμένα από λινάρι ή κάνναβη), τα οποία εν συνεχεία πατούσαμε (πρωτίστως εγώ, ως... άλκιμος νέος), σε αυτοσχέδιο πατητήρι.

Ίσως να προέρχεται από το *Ισαβέλλα*. Η Ισαβέλλα (Ιζαμπώ) ήταν βασίλισσα της Γαλλίας τον 15ο αιώνα. Πιθανόν να δόθηκε το όνομά της σε κάποια ποικιλία σταφυλιού, η οποία καλλιεργήθηκε και στην χώρα μας.

Στην πόλη μας υπήρχαν αδέρφια επωνύμου Ζαμπέλης με ομώνυμα κρασοπουλειά.

ζέρδελο (το)

Το βερίκοκο.

Από το τουρκικό zerdeli, που προήλθε από το ινδικό zardalu. Η καταγωγή της βερικοκιάς είναι από την κεντρική Ασία (γι' αυτό και το zardalu). Στην Ευρώπη ήρθε τον 1ο π.Χ. αιώνα από Αρμένιους εμπόρους και η βοτανική της ονομασία είναι prunus armeniaca.

Ζευγάρωμα ζώων:

1. ο μαρκάλος

Η εποχή τού μαρκαλίσματος τών προβάτων.

Μαρκάλισμα είναι η οχεία, το ζευγάρωμα, η γονιμοποίηση τών προβάτων.

Το ρήμα είναι *μαρκαλάω* και *μαρκαλιέμαι*.

Κατά την *Μπριτάννικα*, από το αλβανικό marr-kal (= παίρνω άλογο).

Κατά τον Μπόγκα, από το σερβικό mrkamu.

Εξαντλητικές πληροφορίες για τον μαρκάλο μπορεί να βρει κανείς στο βιβλίο τού Νίκου Β. Καρατζένη.¹⁴

2. ο πριτσιάλος

Αντίστοιχος με τον μαρκάλο, αλλά αναφέρεται για τα γίδια, δηλαδή πριτσιάλισμα, πριτσιαλάω, πριτσιαλιέμαι. Επίσης και *πρατσιάλος*.

Μάλλον ηχομιμητική λέξη.

3. το βάτεμα

Χρησιμοποιείται για τα οικόσιτα πτηνά.

¹⁴ ΚΑΡΑΤΖΕΝΗΣ [1991].

Το ρήμα είναι *βατεύω, βατεύομαι*.
 Από το *βαίνω* (επί-βαίνω > επί-βήτωρ).
 Για τις εποχές τού ζευγαρώματος υπάρχει παροιμία:
 «Να 'μουν το Μάη γάιδαρς
 τον Αύγουστο κριάρι
 όλο το χρόνο κόκορας
 και γάτος τον Γενάρη.»

ζούζ(ου)λο (το)

Παρασιτικό ζώακι τού σπιτιού, ζούφιο. Μεταφορικός, ο ασήμαντος.

Φράση: *Άντε, ρε... μη δίν'ς σημασία σ' αυτό το ζούζ'λο!*

Από το σλαβικό *zuzel* (= σκαθάρι) ή από το *ζούλλιον* (= ζούφιον) ή από το *ζουζούνι*.

ήπατα (τα)

Απαντάται στη φράση *μού κοπήκαν τα ήπατα*, που σημαίνει «φοβήθηκα πολύ και ξαφνικά, κατατρόμαξα».

Η φράση προήλθε εκ τού ότι στους αρχαίους τραγικούς το ήπαρ (συκώτι) αναφέρεται ως η έδρα τών συναισθημάτων, των παθών, τού θυμού, τού φόβου κ.λπ.

«Κείνη την ώρα το κατάλαβα πως ο θάνατος είναι αυτό που δεν ξεγίνεται. Ένωσα να μού κόβουνται τα ήπατα».¹⁵

θελί (το)

Κομμάτι πίτας.

Παραφθορά τής λέξεως *φελί*. Από το αρχαίο *οφέλλιον* (= μικρή μάζα), λατινικής προελεύσεως.

«Την Πρωτοχρονιά δεν κόβουμε την βασιλόπιτα. Τότε τρώμε την λαδόπιτα, σκέτη, φτιαγμένη με λάδι, σιμιγδάλι και μύγδαλο πάνω σε κάθε *φελί* και καρυδόψυχα».¹⁶

θέρος (το)

Το καλοκαίρι.

Η λέξη *θέρος* ανάγεται σε ινδοευρωπαϊκές λέξεις που σήμαιναν «θερμός, ζεστός». Η λέξη *καλοκαίρι(ον)* άρχισε να χρησιμοποιείται στους βυζαντινούς χρόνους και βαθμιαία αντικατέστησε την λέξη *θέρος*.

¹⁵ ΠΡΕΒΕΛΑΚΗΣ 1959, 232.

¹⁶ ΒΑΣΙΛΑΣ 2012, 630.

Ο ανυπέρβλητος Παπαδιαμάντης έχει γράψει και το διήγημα *Θέρος – Έρος* (το *έρος* είναι λυρικός τύπος του *έρος*). Στο διήγημα αυτό έχω συναντήσει την πιο ερωτική περιγραφή γυναίκας! Ναι, από τον Παπαδιαμάντη, τον «κοσμοκαλόγερο». Απολαύστε την:

[Είναι Πρωτομαγιά. Η γριά υπηρέτρια Φωτεινή συνοδεύει την κόρη τής κυρίας της, την Ματή, με τα μικρότερα αδέρφια της στην εξοχή:]

Ἡ Ματὴ ἐβάδιζε δεξιόθεν παρὰ τὸ πλευρὸν τῆς γραίας, ὑψηλή, εὐσταλής, καλλιζώνος [κομπά ντυμένη]. Εἶχε ξενικὰ διευθετημένην τὴν κόμην της, ἔμεινε πάντοτε ἀσκεπῆς οἴκοι. Μόνον τὴν πρωΐαν ἐκείνην, ἐπειδὴ ἐπήγαιεν εἰς τὴν ἐξοχὴν, ἐφόρει λεπτὸν λευκὸν μανδήλιον περὶ τοὺς κροτάφους καὶ τὸ ἰνίον, τόσον βραχὺ καὶ τόσον ἐντέχνως διπλωμένον, ὥστε ἦτο ὡς νὰ μὴν τὸ ἐφόρει, καὶ ἡ πλουσία ξανθὴ κόμη της ἐφαίνετο σχεδὸν ὅλη, μέχρι τῆς ὀσφύος κατερχομένη εἰς δύο παχείας πλεξίδας, ὡς σταλακτίτας χρυσοῦς, καὶ ὁ λαιμὸς της ἦτο ὄρατος ὅλος [...] μέχρι τῆς ρίζης τῶν ὠμοπλατῶν.

Ἐφόρει μικρὰν πόλκαν [ζακέτα] κανελόχρουν καὶ λευκὸν μεσοφούστανον πολὺ κοντὸν διὰ τὸ ἀνάστημά της. Ἀλλὰ φαίνεται ὅτι ἡ μήτηρ ὑπελόγησε πολὺ κακῶς διὰ τὴν μέλλουσαν ἀνάπτυξιν τῆς κόρης, καὶ ὅσον ἐκείνη τῆς ἔκαμνε μακρὰ φορέματα, τόσον ἡ νέα ἠῤῥξανε καὶ ἐπέτα ἀνάστημα ἀποτόμως. Ἦτο ἤδη δεκαεπτα-έτις, κ' ἐφαίνετο νὰ εἶναι εἴκοσιν ἐτῶν, ἐν ὑπερακμῇ ρώμης καὶ καλλονῆς, ὁμοία μὲ τὴν Πρωτομαγιάν, τὸ κορὺφωμα τοῦτο τῆς ἀνοίξεως, τὴν ἐτοίμην νὰ παραδώσῃ τὰ σκῆπτρα εἰς τὸ ἀδυσώπητον καὶ δρεπανοφόρον θέρος-ἔρος.

Μόλις ἐξῆλθον τῆς πολίχνης, καὶ ἡ κόρη ἔβγαλε τὴν πόλκαν της, εἰποῦσα ὅτι αἰσθάνεται ζέστην, κ' ἔμεινεν μόνον μὲ τὸ μεσοφούστανον, μὲ τὸ ὄλοβρόχινον [μεταξωτό] ὑποκάμισον καὶ μὲ τὴν λευκὴν βαμβακερὴν φανέλαν. Τότε ἀνεδείχθη ἐξαισιώτερον τὸ ραδινὸν [λεπτότης] τῆς μέσης, ἡ χάρις τοῦ ἀναστήματος καὶ τὸ γλαφυρὸν [τορευτόν] τῶν κόλπων της [του στήθους]. Ὑπὸ τὴν λεπτὴν φανέλαν, ὅπου ἐφαίνοντο ἀνατέλλουσαι αἱ σάρκες της, θὰ ἔλεγέ τις ὅτι εἶχεν ἀποταμειυμένα νεοδρεπῆ, δροσερὰ ὠχρόλευκα κρίνα, μὲ φλεβιζούσας ἀποχρώσεις λευκοῦ ρόδου. Ἡ κόμη ἐέστεφε τὸ μέτωπόν της ὡς ἐρυθραίνόμενον νέφος μὴ ἐπαρκοῦν νὰ συστείλῃ τὴν αἴγλην τοῦ φωτός, καὶ αἱ ὀφρύες συστελλόμεναι ἐσκίαζον τοὺς βαθεῖς γλαυκοὺς [αστραφτερά γαλάζιους] ὀφθαλμούς της ὡς λευκὴ ὀμίχλη ἐπιπολάζουσα τὴν πρωΐαν ἐπὶ τοῦ ἀνταυγάζοντος αἰγιαλοῦ, καὶ τὰ χεῖλη μὲ τὴν ψίθυρον φωνὴν ἐφαίνοντο μορμυρίζοντα: *φίλησέ με!*»

[Ὀλοβρόχινος: ὁ καμωμένος ὅλος με βροχό· ὁ βροχός εἶναι βρασμμένο μετάξι, λευκό καὶ μαλακό. Ἐπιπολάζω: πλέω πάνω στην επιφάνεια.]

Υποκλίσου αναγνώστη!

καζαντίζω

Αποκτώ περιουσία, πλουτίζω.

Ὡς ουσιαστικό ἔχει τις μορφές: *η καζάντια, το καζάντιο, τα καζάντια.*

Φράσεις: 1. *Ἐφ' ἕε απ' το χωριό· πήγε στ' πρωτεύουσα να καζαντήσ'...* 2. *Τα 'δαμε κι αφ' τ'νοῦ τα καζάντια τ'...*

Από το τούρκικο *kazandi* (γ' ενικό αορίστου τού *kazanmak*).

Γράφει ο Παπαδιαμάντης στο διήγημα *Τα Φραγκλίκια*:

«—Δέν εἶναι ἄνθρωποι μορφωμένοι στὸν τόπον ἐδῶ, ἤρχισε νὰ λέγη ὁ Παλιόπουλος, ὁ νεόπλουτος ξένος. Βλέπετε, ἀφήνει μισὴν τὴν ὀμιλίαν, καὶ μᾶς φεύγει.

—Σιώπα καὶ σύ, ψωριάρη, ἔκραξεν ὁ Ἀβράμης· ποὺ μᾶς ἤρθες καὶ σὺ δωπέρα νὰ κλέψης τὰ μοναστηριακά, νὰ *καζαντήσης* καὶ σὺ, νὰ γίνης μεγάλος ἄνθρωπος.

—Μὲ συγχωρεῖς, κύριε, δὲν εἶναι τρόπος αὐτός, πῶς βρίζεις;

—Θὰ σὲ ντραπῶ, κατάλαβες.

—Μὴ δά, παιδάκι μ', εἶπεν ἡ γρια-Πινάκαινα. Ἡμεῖς ἐδῶ δὲν ἤρθαμε νὰ πιασθοῦμε μαλλιά μὲ μαλλιά, σὰν τὶς κακὲς γειτόνισσες. Μὴν ἀγριεύης μὲ τὸν ἄνθρωπο. Τί σῶκαμε;»¹⁷

καπάσα (η)

Μεγάλο (ἔως 400 κιλά χωρητικότητα) πήλινο πιθάρι σματωμένο εσωτερικά. Κυρίως ἐβαζαν λάδι.

Γράφει ο Κερκυραῖος Ιάκωβος Πολυλάς στο *Ἐνα Μικρὸ Λάθος*:

«Οἱ πρώτες ἀκτίνες τοῦ ἡλίου, μέσ' ἀπὸ τὴν θύραν καὶ ἀπὸ τὸ παράθυρο, ἐφώτιζαν τὸ φτωχικὸ ἐκεῖνο χαμῶγι καὶ τὰ ὀλίγα σκεύη του, ἓνα μικρὸ βουτσί, ἓνα σκαφόνι, μίαν *καπάσα*, ἓνα τραπέζι καὶ δύο καθίσματα· εἰς τὸ ἓνα πλάγι εἶχαν τὸ κρεβάτι καὶ εἰς τὸ ἄλλο τὴ γωνίστραν.»¹⁸

καπότα (η)

Πρόκειται γιὰ τὴν ποιμενικὴ *κάπα*, φτειαγμένη ἀπὸ γίδινο μαλλί (τραγόμαλλο), που ὅταν βρέχεται γίνεται ἀσήκωτη.

Παλαιότερα εἶχε θηλυκὸ γένος (*ἡ καπότα*). Ὅταν ἄρχισε νὰ γίνεται γνωστὸ τὸ προφυλακτικὸ με τὴν λαϊκὴ ὀνομασία *καπότα*, ἡ *κάπα* ἄρχισε νὰ λέγεται καὶ σε ουδέτερο (*τὸ καπότο*).

Ετυμολογεῖται ἀπὸ τὸ ἰταλικὸ *carrotta*, υποκοριστικὸ τοῦ λατινικοῦ *carra* (= *κάπα*).

Σήμερα τὰ *καπότα* πωλοῦνται ὡς ἐνθύμια (ἔχω δει στὸ Μέτσοβο).

Παραθέτω ἓνα ἀπόσπασμα ἀπὸ τὰ πολλὰ ωραία τοῦ Φωτάκου:

«Εἰς αὐτὸ τὸ μέρος ὁ Κολοκοτρώνης ἐγκρεμίσθη μὲ τὸ ἄλογόν του μαζὺ εἰς ἓνα γκρεμὸν χωματένιον καὶ μὴ ἔχοντα πέτραις. Ἐκύλισε μὲ τὸ ἄλογον δύο τρία κυλίσματα τὸν κατήφορον, τὸ ἄλογον τὸν ἐζούπησε, καὶ ἔνεκα τούτου ἐβιάσθημεν νὰ μείνωμεν ἐκεῖ. Ἀλλὰ δὲν εἶχαμεν ροῦχα νὰ τὸν σκεπάσωμεν, οὔτε ἤτο δυνατὸν νὰ

¹⁷ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗΣ 2011, τ. 13, 54.

¹⁸ ΠΟΛΥΛΑΣ 2011, 126.

ΕΙΚΟΝΑ 2: Σαρακατσάνος ποιμένας με την καπότα του.

στείλωμεν ἐκεῖθεν καὶ διὰ ἱατρόν. Ἀπεφασίσαμεν λοιπὸν καὶ τὸν ἐποτίσαμεν βού-
 τυρον ζεστόν· τοῦτο εἰς τὴν Πελοπόννησον εἶναι γνωστὸν ὡς ἱατρικόν, ὅταν ἓνας
 πέση καὶ δὲν ἔχη ἕξωθεν τοῦ σώματος πληγὴν, ἀλλὰ μώλωπας. Ἀφοῦ δὲ ἔπιε τὸ
 ζεστὸν βούτυρον, ἔπειτα τὸν ἐβάλαμεν εἰς ἓνα μέρος διὰ νὰ μὴ τὸν φυσᾷ ὁ ἀέρας,
 καὶ τοῦ ἐρρίψαμεν διὰ σκεπάσματα δύο καπότες, αἱ ὁποῖαι κατὰ τύχην εὐρέθησαν
 ἐκεῖ, καὶ τοῦτο διότι τότε ἦτο ζέστη πολλή, καὶ δὲν εἶχαμεν καπότες διὰ νὰ κοιμώ-
 μεθα, καὶ ὅταν ὁ ἐχθρὸς μᾶς κατεδίωκε, διὰ νὰ μὴν ἔχωμεν βᾶρος, τὰς ἐπετάξαμεν·
 κατόπιν δὲ ἐκόψαμεν κλάδους δένδρου (δρυός) μὲ πολλὰ φύλλα καὶ τοὺς ἐβάλαμεν

ἐπάνω εἰς ταῖς κάπαις, καὶ τὸν ἐσκεπάσαμεν καλά. Τὸ βάρος αὐτὸ καὶ τὸ βούτυρον, τὸ ὅποῖον ἄναψε μέσα του, ἔφεραν ἰδρωτὰς πολλοὺς, καὶ δι' αὐτῶν ἔφυγαν ἀπὸ τὸ κορμί του τὰ ζουπήματα. Ἐκεῖ ἐμείναμεν καὶ τὴν ἄλλην ἡμέραν. Τὸ δὲ ἄλογον μὲ τὸ ὅποῖον ἐγκρεμίσθη ὁ Ἀρχηγὸς ἦτο τοῦ μακαρίτου Φλέσα. Ὅταν δὲ οὗτος ἐσκοτώθη εἰς τὸ Μανιάκι, ὁ Κολοκοτρώνης ἦτο εἰς Τριπολιτσᾶν καὶ ἐκεῖ ἐπῆρε τὸ ἄλογόν του. Ἀλλὰ διὰ τί ἔκαμε τοῦτο δὲν ἐγνωρίζαμεν. Τοῦ εἶπαμεν τότε νὰ μὴ τὸ πάρῃ, ἀλλὰ δὲν μᾶς ἄκουσεν. Ἀφοῦ ὅμως τὸν ἐρρίψεν, ἐγὼ τοῦ εἶπα: “καλὰ νὰ πάθῃς, σοῦ εἶπαμεν νὰ μὴ τὸ πάρῃς”. Αὐτὸς δὲ ἂν καὶ ἦτο ζουπημένος, μοῦ ἀπεκρίθη: “διατὶ ἐκεῖνος μοῦ ἔπαιρνε τὰ ὄπλα μου”.»¹⁹

καπότα (η)

Το ανδρικό σεξουαλικό προφυλακτικό.

Ετυμολογείται ἀπὸ τὸ γαλλικὸ *carote* –πάντα πρωτοπόροι οἱ Γάλλοι... Κι αὐτὴ ἡ *καπότα* ἀποτελεῖ υποκοριστικὸ τοῦ λατινικοῦ *capra* (= ἡ κάπα).

«Ἀνοίγοντας τὸ συρταράκι τοῦ λαβομάνου τῶν γονιῶν μας βρήκα ἓνα λαστιχάκι, τὸ γιόμισα νερό, τόδεσα με σπάγγο καὶ τὸ στριφογύριζα. Ἡ μητέρα μου ἄμα με εἶδε ταράχτηκε, καὶ στὴν ἐρώτησή μου “τί εἶναι αὐτό;” Μοῦ εἶπε: “Ὁ μπαμπάς σου τὸ βάζει στὸ μεγάλο δάκτυλο τοῦ ποδιοῦ του, γιατί τὸ νύχι του γυρίζει.»²⁰

ΗΘΥΛΙΚΗ ΜΠΕΜΠΕΚΑ

1935

Ὁ σκύλος σας...

...σας προστάσει πι-
στά ἀπὸ τοὺς κακοποι-
οὺς. καὶ ἀπὸ τὶς φοβε-
ρὲς ἀρρώστειες ἢ

Μπεμπέκα

τὰ μόνον προφυλακτικά που δὲν σπάζουν ποτέ!

1935

ΕΙΚΟΝΑ 3: Διαφήμιση προφυλακτικῆς (καπότας) τοῦ 1935

καρτούτσο (το)

Μέτρο χωρητικότητας τοῦ κρασιοῦ, ἴσο με $\frac{1}{4}$ τοῦ λίτρου ἢ τοῦ κιλοῦ. (Τὸ κρασί ἔχει εἰδικὸ βάρος 998 γραμμάρια, ὁπότε λίτρο καὶ κιλό σχεδὸν ταυτίζονται.)

Φέρε ἓνα καρτούτσο! Φράση που ἀκουγόταν παλιότερα συχνὰ στὶς ταβέρνες καὶ στὰ μαγειρεῖα. Τώρα, γιὰ νὰ σε καταλάβουν, πρέπει νὰ ζητᾶς «ἓνα τέταρτο», παλιομοδίτη...

¹⁹ ΧΡΥΣΑΝΘΑΚΟΠΟΥΛΟΣ 2011 181.

²⁰ ΑΠΑΡΤΗΣ 1962, 28.

Από το βενετσάνικο quartuzzo, υποκοριστικό του quarto < λατινικό quartum (= τέταρτο). Υπάρχουν και άλλες εκδοχές.

καστραβέτσι (το)

Το αγγούρι.

Προέρχεται από το σερβικό krastavac ή krastavista. Σε εμάς ήρθε μέσω του αλβανικού kastravets.

Απόσπασμα από επιστολή του Ιάσονα Μουστάκη, εθελοντή στρατιώτη στη Β. Ήπειρο, το 1913:

«Επειδή ήτο η σειρά τής διμοιρίας μας προς υπηρεσίαν εξήλθον εγώ με τρεις άνδρας προς περιπολίαν παρά το πλησίον χωρίον Νούκοβο, $\frac{3}{4}$ μακράν τής Ειρινίδης. Εκεί μάς φιλοξένησε ο παπάς του χωριού, έχει σπίτια 45-50, νερά έκτακτα δύο βρύσσαις, ίσκιος καλός, θα καθίσωμε περίπολος έως τας 6 $\frac{1}{2}$ μ.μ. Εξήλθομεν από τας 12 μεσημβρίαν από Νούκοβο, επήγαμε και εις το χωρίον Μίγκολη, $\frac{1}{4}$ τής ώρας μακράν. Είμεθα καταυλισμένοι η Α΄ διμοιρία εις το Έλληνικόν σχολεῖον του χωριού, η Β΄ και Γ΄ εις το Τουρκικόν σχολεῖον. Εις τας 9 ἰδίου εξήλθον επίσης περιπολίαν με τούς ἰδίους άνδρας, επήγαμε και εις έν μοναστήριον το οποίον ευρίσκειται εις το μέσον ή μάλλον πλησίον τής Μίγκολη δεξιά όμως, εκεί εύρομεν τον καλόγερον ο οποίος μάς έδωσε ολίγας ντομάτας και ολίγα *καστραβέτσια* οπόθεν εφύγαμε και επήγαμε εις την Μίγκολη και από εκεί εγυρίσαμε εις το Νούκοβο, εδώ ηγοράσαμε λίγα αυγά, τα εδώσαμε, μάς τα ετηγάνισαν και εφάγαμε, κατόπιν τα μεν παιδιά έπεσαν και κοιμούνται, εγώ δε αφού *άλλαξα* τα εσωτερικά μου ρούχα επήρα τα άπλυτα και τα έπλυνα εις την βρύση, αφού ετελείωσα την πλύσιν των ρούχων μου έπλυνα τα πόδια και ελούσθην, τώρα γράφω ταύτα καθήμενος επί τής ρίζης μιας καρυδιάς όπου κοιμώνται και τα παιδιά και αναμένω συνάμα την άλλην περίπολον όπως με αντικαταστήση, η περίπολος έφθασε εις τας 4 μ.μ. αντί εις τας ώρας 12 μεσημέρι.»²¹

καυκιά (η)

Το μεγάλο γουδί.

Από το υποκοριστικό *καυκίον* (= κύπελλο, ποτήρι) του αρχαίου *καύκος*.

Έχει μείνει στην ιστορία η περίφημη φράση που εκτοξευόταν στον Ιππόδρομο κατά του αυτοκράτορα Φωκά Α΄ (602-610 μ.Χ.), λόγω τής μεγάλης του αδυναμίας προς το κρασί: «Πάλιν εις τον καύκον έπιες, πάλιν τον νουν απώλεσας...»²²

²¹ ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ 2002, 159.

²² ΚΑΡΓΑΚΟΣ 2017, τ. 2, 28.

κομοντόρι (το)

Η ντομάτα.

Από το ιταλικό pomodoro.

«Η τομάτα, αυτοφυής πληθυσμός τού Μεξικού και τού Περού τής Αμερικής, μεταφέρθηκε στην Ευρώπη από τούς Ισπανούς, όταν ανακάλυψαν την Αμερική. Το όνομά της ήταν Tomalt στη γλώσσα Nahuatl τών αρχαίων Μεξικάνων. Στην Ευρώπη πήρε το όνομα Tomata. Στην αρχή καλλιεργήθηκε σαν καλλωπιστικό φυτό. Περί τα μέσα τού 16ου αιώνα, υπήρχαν προκαταλήψεις που απέδιδαν στις τομάτες ερεθιστικές αφροδισιακές ιδιότητες και γι' αυτό ονόμασαν την τομάτα Pomme d'amour (= μήλον τού έρωτα). Για πρώτη φορά στην Ιταλία ονομάστηκε από τον Mathioli [...] *pomodoro* (= χρυσόμηλο), από το κίτρινο χρώμα τών καρπών τών πρώτων φυτών τής τομάτας. Οι Ιταλοί την ονομάζουν Pomodoro, οι Ισπανοί, Γάλλοι και Γερμανοί Tomate και οι Άγγλοι Tomato. Στην Ελλάδα η καλλιέργειά της διαδόθηκε το 1818 ως κηπευτική».²³

κόντζες (οι)

Πείσματα, καπρίτσια, νάζια.

Η *Μπριτάννικα* (εν συνεχεία ο *Πάπυρος*) το έχει ως αγνώστου ετύμου. Ίσως, όμως, να προέρχεται από την *κότζα* (= το ισχίον, ο γοφός, η μέση). Άρα, «κάνω κότζες/κόντζες»= κουνάω τούς γοφούς, την μέση· κάνω νάζια.

Τραγούδι: Ο πασατέμπος (1946)

(στίχοι Γ. Γιαννακόπουλος, μουσική Μ. Χιώτης)

Αυτά που λες εγώ τ' ακούω βερεσέ
Τα παραμύθια σου τ' ανθίστηκα πια τώρα
Και το κατάλαβα πως ήμουνα για σε
Ο πασατέμπος σου για να περνάς την ώρα.

Κάθε σου φίλημα το βρίσκω πιο πικρό
Και τον καημό μου δεν μπορείς να τον γλυκάνεις
Μαζί μου έρχεσαι μπαμπέσικο μικρό
Γιατί γυρεύεις κόντζες σ' άλλονε να κάνεις.

Φύγε λοιπόν αφού το θες αλλού να πας
Άσ' τις μουρμούρες και τις κλάψες και τις τρίχες*
Κι όταν θα σμιξείς με τον μάγκα π' αγαπάς
Να μην του πεις ότι για πασατέμπο μ' είχες

*Ο μοναδικός και αξεπέραστος Στράτος Παγιουμτζής αντί για «τρίχες» λέει «γκρίνιες» (έτσι το ακούω) και πολύ καλά κάνει!

²³ ΑΓΓΙΔΗΣ ²1995, 13.

Κοπριές ζώων:**1. καβαλίνα (η)**

Η κοπριά των ιπποειδών (αλόγων, γαϊδάρων, μουλαριών).

Από το λατινικό επίθετο *caballinus* (= αλογήσιος) < *caballus* (= άλογο).

2. σβουνιά (η)

Η κοπριά των βοοειδών (γελαδιών, βουβαλιών).

Με προθεματικό -σ από την λέξη *βουνιά* < *βους* (= βόδι).

3. κακαρά(ν)τζα (η)

Η κοπριά των αιγοπροβάτων.

Από το ιταλικό *cacare* (= αφοδεύω) + κατάξηξη -άντζα.

Παραθέτω και αλλού το σκαπτικό που άκουγα μικρός:

Άτζα σου η μάτζα σου
να φας την *κακαράτζα* σου
να φας από λαγό τυρί
κι απ' άγριο γίδι γάλα
να φας και το ταχιά πουρνό
καθάρια μπουκουβάλα.

κοτσόρω (η)

Η πολύ μικρή κοπέλα.

Ο Μπόγκας αναφέρει ότι στην Χιμάρα *κοτσόρω* λέγανε το αβάφτιστο θήλυ (από το αλβανικό *κοτσε*= κοράσιον). Το αβάφτιστο κορίτσι εθεωρείτο Αρβανίτισσα, Τούρκισσα. Ομοίως ο ίδιος αναφέρει ότι στην Καμαρίνα Πρεβέζης *κοτσόρω* λέγανε την αβάπτιστη κόρη. Ο πατέρας μου, ο οποίος καταγόταν από την Καμαρίνα, χρησιμοποίησε συχνά την λέξη με την έννοια που τής δίνω (πολύ μικρή κοπέλα).

Από το αλβανικό *κοτσε* (με την ίδια σημασία) ή το βλάχικο *fitzor* (= παιδί).

κούμπλο (το)

Το κορόμηλο.

Ετυμολογία: *κούμπλο* < *κουρόμπλο* < *κορόμπλο* < *κορόμ'λο* < *κορόμηλο* < *καρόμηλο* < *καρού-μηλον*.

Μια αφήγηση που μου θυμίζει τα παιδικά μου χρόνια:

«Σειρά είχαν τα κορόμηλα και τα δίφορα σύκα. Οι *κορομ'πλιές* φύτρωναν παντού, αγριοκλάρια ήταν χωρίς περιποίηση, στα όχτια. Τα πιο πολλά ήταν κίτρινα, μικρούτσικα και πολύ γλυκά, άμα ωριμάζαν. Όμως εμείς τα δοκιμάζαμε με “το λουλούδι στον κόλω”, δηλαδή άγουρα και φυσικά “στραπέτο”, πολύ ξυνά. Άλλα ήταν κόκκινα και μεγαλούτσικα. Μπορώ να πω ήταν από τα λίγα φρούτα που τρώ-

γαμε χωρίς να ρωτάμε “τίνος είναι”; Ήταν τόσα πολλά που δεν ρώταγαν για τον νοικοκύρη.»²⁴

κουρνιόλα* (η)

Δαχτυλίδι με αντίκα. Ο *Πάπυρος* δίνει ως πρώτη σημασία τής αντίκας, *αρχαίο νόμισμα*. Εγώ το έχω ακούσει υποτιμητικώς: «Μωρή παλιοκουρνιόλα!»

Δεν ήξερα τι σημαίνει, τα λεξικά δεν έχουν την λέξη. Την συνάντησα το 2015 διαβάζοντας το *Τυχεροί και άτυχοι* τού Γρ. Ξενόπουλου:

«—Μπα, μπα, μπα! Έκαμε. Καλώς τον Κωσταντή μου! Καλώς τον και το γιό του!... Μπα, μπα, μπα!» Ανέβηκε, έδωσε στον πατέρα το ισχνό του χέρι με τη μεγάλη *κορνιόλα* –δαχτυλίδι με αντίκα– κι εχάιδεψε το κεφάλι τού γιου, που άγγιξε με τα χείλη του ένα του δάχτυλο...»²⁵

Ως προς την ετυμολογία: Η *Μπριτάννικα* έχει το λήμμα *κορνικουλάριος* / *κορνιουκλάριος* (= στρατιώτης που έλαβε ως βραβείο ένα κερατοειδές κόσμημα τού κράνους και προήχθη σε ανώτερη τάξη). Το ετυμολογεί από το λατινικό *cornicularius* (< *corniculum*, υποκοριστικό τού *cornu* «κέρας»). Έχει επίσης το λήμμα *κορνίκλιον* (στο Βυζάντιο ειδικό κιβώτιο, όπου ετοποθετείτο το στέμμα τών αυτοκρατόρων). Το ετυμολογεί, ως ανωτέρω, από το *corniculum*.

κρένω και κραίνω

Λέγω, μιλώ.

Από το αρχαίο *κρίνω*.

Α. «Οι ξωμάχοι που ανταμώναμε στο δρόμο μας σαστίζαν από τη σιγαλά που μάς τύλιγε σα σύννεφο. Δε μάς καλημέριζαν, δε μάς *κραίναν*. Ένας έφερε την τσάπα του μπροστά στο στήθος του σαν όπλο, και μάς χαιρέτησε.»²⁶

Β. Παραδοσιακό τραγούδι τής Ηπείρου: «Αγγέλω *κρένει* η μάνα σου»

Αγγέλω *κρένει* η μάνα σου

δεν ξέρω τι σε θέλει

να πας Αγγέλω για νερό

να πιουν τα παλληκάρια

τα παλληκάρια κι αν διψούν

νερό να πά' να πιούνε.

²⁴ ΠΑΠΠΑΣ 2012, 73.

²⁵ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ [1984], 19.

²⁶ ΠΡΕΒΕΛΑΚΗΣ 1959, 200.

κρεπάρω, κρεπάρισμα (το)

1) Σπάζω, θραύομαι· 2) ξαίνω τα μαλλιά τού κεφαλιού για να φουντώσουν· 3) στενοχωριέμαι πολύ, σκάω.

Φράσεις: 1. *Μη το φορτών 'ς άλλο· θα κρεπάρ'.* 2. *Θα πεταχτώ μέχρι το κομμωτήριο για ένα κρεπάρισμα.* 3. *Θα κρεπάρ' απ' το κακό τ', μόλις το μάθ'.*

Από το ιταλικό *crepare* < λατινικό *crepo* (= χτυπώ, κροτώ).

«Σα φαγοπότισαν και λαρδομουστάκωσαν, ο νοικοκύρης, για να δείξει πως δε λυπήθηκε τα έξοδα, έσυρε το πιστόλι του και το άδειασε στο πιθάρι με το λάδι. Όταν έκαμαν να τον μαλώσουν για το χουβαρνταλίκι του, τράβηξε μια πιστολιά και στο κρασοπίθαρο και το κρεπάρισε κι αυτό.»²⁷

«Ο μπάρμπα-Νικολός βαστούσε τώρα με τα χέρια τα μηλίγγια του, τα έσφιγγε. Αράδα αυτές τις μέρες τον έδερνε το δαιμόνιο που φώλιαζε στο κεφάλι του: ζαλάδες φοβερές, να κρεπάρει.»²⁸

Τραγούδι: Δώδεκα και πέντε (1957)

(στίχοι: Χρ. Κολοκοτρώνης, μουσική: Μ. Χιώτης, ερμηνεία: Στ. Καζαντζίδης)

Δώδεκα και πέντε κι από την αγωνία
η καρδιά μου τώρα χτυπάει και πονεί
και την έχω στήσει μια ώρα στη γωνία
δώδεκα και πέντε κι ακόμα να φανεί.

Τι να έχει γίνει και πού να έχει πάει
άργησε απόψε, αχ άργησε πολύ
δώδεκα και πέντε και η καρδιά χτυπάει
δίψασαν τα χείλη για ένα της φιλί.

Δώδεκα και πέντε και πάω να κρεπάρω
κι από το κακό μου θα σκάσω, δεν μπορώ
άραγε πού να 'ναι να πάω να την πάρω
δώδεκα και πέντε κι ακόμα καρτερώ.

κρουπ (το) (κουρούπι)

Ο πήλινος κουμπάρας. Αλλού το κουρούπι σημαίνει «πήλινο δοχείο».

«Θαλάμι κυρίως λέγεται η κατοικία τού χταποδιού. Μπροστά στην είσοδο βλέπει κανείς σκελετούς και γυμνά κρανία, λείψανα τών καβουριών και τών ψαριών που έχει φάει το χταπόδι. Μπροστά στο οστεοφυλάκιο αυτό κάθετα καμιά φορά ακίνητη και σκεφτική μια πέρκα. [...] Καραδοκεί μήπως προβάλει το ποδαράκι τού

²⁷ ΠΡΕΒΕΛΑΚΗΣ 1959, 327.

²⁸ ΒΕΝΕΖΗΣ 1956, 43.

χταποδιού, που το ορέγεται εξαιρετικά. Αν αυτό γίνη, τρέχει και το κόβει αμέσως με τα δόντια της και εξασφαλίζει το μεζέ της. Εάν ιδίτε την ίδια πέρκα να στέκεται ακίνητη μπροστά σ' ένα *κουρούπι*, σ' ένα αιγινήτικο κανάτι, που κάποιος πέταξε εκεί κάτω, μην εκπλαγήτε. Παγάνα έχει στήσει και εκεί. Χταπόδι περιμένει. Γιατί τα χταπόδια φωλιάζουν και μέσα σε κανάτια, όταν δεν βρουν άλλη πρόχειρη σπηλιά.»²⁹

ΕΙΚΟΝΑ 4: Κρουπ

κρούπα (επίρρημα)

Τελείως μεθυσμένος.

Συνήθως στη φράση: *γίν'κι / είναι κρούπα*.

Πιθανολογούνται από το αρχαίο *κόρυμβος* < *κόρυς* (= περικεφαλαία).

ντορβάς (ο)

Υφαντό σακκούλι που κρέμεται από τον ώμο, το ταγάρι.

Είναι, ίσως, γνωστή η φράση *Έβαλα το κεφάλι μ' στο ντορβά*, η οποία σημαίνει «διακινδύνευσα».

Προφανώς προέρχεται εκ τού ότι παλαιότερα τα κεφάλια των ληστών τα μετέφεραν μέσα σε ντορβάδες. Τον Ιούνιο 1926, μετά την ληστεία τής Πέτρας (13-6-1926), ο θείος μου Φώτης Δήμος (τότε χωροφύλακας) πήγε το κεφάλι τού ληστή Ι. Δόση από τον Λούρο στα Γιάννενα, αλατισμένο μέσα σε ντορβά. Κατά σύμπτωση, οδηγός τού αυτοκινήτου ήταν ένας άλλος θείος μου, ο Θεόδωρος Καπότος.

Γράφει σχετικώς ο Νίκος Πάνος στο βιβλίο του *Ρεντζαίοι*:

«Καθώς τα αποσπάσματα χτένιζαν την περιοχή σε όλο τον νομό τής Πρέβεζας, στην περιοχή τής Καμαρίνας συνάντησαν αντίσταση από την συμμορία τού Ιωσήφ Παππά. Ακολούθησε άγρια μάχη, μεταξύ τής συμμορίας και των αποσπασμάτων Εργαζάκη. Στην προσπάθειά τους να διαφύγουν οι ληστές, σκοτώνεται ο ληστής Δόσης και τραυματίζεται σοβαρά ο Ιωσήφ Παππάς, που διέφυγε την σύλληψη. Το κεφάλι τού Δόση μεταφέρεται και εκτίθεται σε δημόσια θέα στην πλατεία τού Λούρου.»³⁰

²⁹ ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΣ 1983, 47.

³⁰ ΠΑΝΟΣ 2006, 85.

Ο θείος μου Φώτης Τρούγκος θυμόταν τον σκοτωμένο Δόση στην πλατεία Λούρου, «μπροστά στο ζαχαροπλαστείο Γζώρτζη, προς τα Πεπονέικα, ξαπλωμένον, πελώριο». Στην φωτογραφία είναι το κεφάλι του «μετά βεβαιότητας».

Ετυμολογείται από το τούρκικο *torba*.

ΕΙΚΟΝΑ 5: Απόσπασμα Χωροφυλακής το οποίο σκότωσε τον ληστή Δόση και το κεφάλι του. Πρέπει να ήταν ομορφάντρας

ΕΙΚΟΝΑ 6: Πάνω δεξιά, ο χωροφύλακας θείος μου (εξ Αρτης) Φώτης Δήμος, ο οποίος μετέφερε το κεφάλι τού ληστή Δόση στα Γιάννενα, μέσα σε ντορβά με αλάτι

ΕΙΚΟΝΑ 7: Ο ντορβάς περιείχε κυρίως ζωή, όχι θάνατο. Εδώ κρέμεται από το σαμάρι γεμάτος «θροφή» (νομίζω...). Μια έξοχη φωτογραφία τού μεγάλου Κ. Μπαλάφα.

Βιβλιογραφία

- ΠΡΕΒΕΛΑΚΗΣ Παντελής, 1959, *Ο ήλιος τού θανάτου*, Εστία, Αθήνα
- ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΣ Τάκης Αργ., ³1979, *Ο εσωτερικός αγώνας πριν και μετά την Επανάσταση του 1821*, τ. 1, Κάλβος, Αθήνα
- ΚΟΥΡΕΛΗΣ Ορέστης, 2014, *Σαρακατσαναίοι, οι φερέοικοι Έλληνες*, Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη
- ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗΣ Αλέξανδρος, 2011, *Άπαντα*, τ. 4, *Η Μετανάστis*, εφημ. *Το Βήμα*, Αθήνα.
- ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗΣ Αλέξανδρος, 2011, *Άπαντα*, τ. 7, *Ολόγυρα στη Λίμνη*, εφημ. *Το Βήμα*, Αθήνα
- ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗΣ Αλέξανδρος, 2011, *Άπαντα*, τ. 13, *Αγάπη στον κρεμό και άλλα διηγήματα*, εφημ. *Το Βήμα*, Αθήνα.
- ΑΥΓΕΡΙΝΟΣ Παρασκευάς, 2015, *Η πολιτική σε πρώτο πρόσωπο*, Εστία, Αθήνα
- ΧΡΗΣΤΟΒΑΣΙΛΗΣ Χρήστος, 1996, *Διηγήματα από τα χρόνια τής σκλαβιάς*, Ζήτρος, Θεσσαλονίκη
- ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Δημήτρης, 1986, *Του τόπου μου και του καιρού μου. Στις ... Κανταρέλες, Πρεβεζάνικα Χρονικά* 12, 36-38
- ΜΗΤΣΟΣ Μιχάλης, 2024, «Η άλλη Ευρώπη», *Τα Νέα*, 21.12.2022
- ΤΣΕΛΕΜΠΙ Ε. – ΚΟΒΕΛ Τ., 1993, *Από Κωνσταντινούπολεως εις Αδριανούπολιν. Δύο παράλληλα ταξίδια μέσα στο χρόνο*, Εκάτη, Αθήνα
- ΛΙΔΩΡΙΚΗΣ Μίλτος, 2017, *Έζησα την Αθήνα τής Μπελ Επόκ*, Polaris, Αθήνα
- ΤΕΡΖΑΚΗΣ Άγγελος, 1957, *Μυστική Ζωή*, Εστία, Αθήνα
- ΚΑΡΑΤΖΕΝΗΣ Νίκος Β., [1991] *Οι νομάδες κτηνοτρόφοι των Τζουμέρκων : οι άνθρωποι των αετοκορφών, της αυγής, του ήλιου και των καταγίδων*, Άρτα
- ΒΑΣΙΛΑΣ Ηλίας, 2012, *Άπαντα*, επιμ. Ν. Δ. Καράμπελας, Πρέβεζα
- ΠΟΥΛΛΑΣ Ιάκωβος, 2011, *Ένα μικρό λάθος*, εφημ. *Τα Νέα*, Αθήνα
- ΧΡΥΣΑΝΘΑΚΟΠΟΥΛΟΣ Φώτιος, 2011, *Απομνημονεύματα περί της Ελληνικής Επανάστασεως*, τ. 3, Πελεκάνος, Αθήνα
- ΑΠΑΡΤΗΣ Θανάσης, 1962, *Από την Ανατολή στη Δύση*, Κεραμεικός, Αθήνα
- ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ Γεώργιος Ι., 2002, *Τα Πρεβεζάνικα*, Δημοτική Βιβλιοθήκη Πρέβεζας, Πρέβεζα
- ΚΑΡΓΑΚΟΣ Σαράντος, 2017, *Η Αυτοκρατορία τής Κωνσταντινούπολεως*, τ. 2, Σιδέρης, Αθήνα
- ΑΓΓΙΔΗΣ Αθανάσιος Δ., ²1995, *Τομάτα υπαίθρια*, Θεσσαλονίκη
- ΠΑΠΠΑΣ Δημήτρης Στ., 2012, *Περιβολάρηδες και μπαξεβάνοι στον Μανάβη, Τζουμερκιώτικα Χρονικά* 13, 69-79
- ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ Γρηγόριος, [1984], *Τυχεροί και άτυχοι*, Αδελφοί Βλάσης, Αθήνα
- ΒΕΝΕΖΗΣ Ηλίας, 1956, *Ωκεανός*, Εστία, Αθήνα
- ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΣ Θέμος, 1983, *Εδώ βυθός*, Εστία, Αθήνα
- ΠΑΝΟΣ Νίκος, 2006, *Ρεντζαίοι*, Φιλιππιάδα